

І.І. Мойсієнко, В.М. Овсієнко, М.Я. Захарова, А.А. Пономарьова

*Херсонський державний університет,
ivan.moysiienko@gmail.com*

РОЛЬ ЛІНІЙНИХ ОСЕЛИЩ В ЗБЕРЕЖЕННІ СТЕПОВОГО ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ПЛАКОРІВ

Степ є найбільш трансформованим біомом Європи. Протягом нашої ери площа цілинних степів в Україні скоротилася з 40 % до 1 %, тобто в 40 разів. Для порівняння за той же період лісові екосистеми скоротилися втричі (з 50 % до 17 %) [1]. Катастрофічне зникнення степів пов'язано, з одного боку, з їх надзвичайною доступністю (відсутність крупних масивів лігнозних біоморф, перезволожених ділянок, рівнинність, незначна розсіченість території гідрографічною мережею тощо, роблять їх дуже доступними при первинному використанні), а з іншого — висока продуктивність (саме під степовими угрупованнями формуються чорноземи). Степ як цілісна екосистема сьогодні практично знищений. Лише невеличкі фрагменти степового ландшафту поки що залишились на схилах терас та балок, кам'янистих та засолених ґрунтах та на окремих заповідних територіях. Особливо катастрофічна ситуація склалася зі степовими угрупованнями в умовах плакору. Степові плакорні ландшафти виділяються в окрему групу слабкодренованих ландшафтів (на противагу дренованим ландшафтам яружно-балкоових систем), що особливо виражені на півдні степової зони [2, 4, 7]. На сьогодні природні степові та подові угруповання на плакорах практично знищені. Природні та квазіприродні відновлені угруповання займають дуже незначні площі на курганах, старих цвинтарях, городищах, узбіччях доріг, залізниць, каналів, лісосмуг, ліній ЛЕП, старих межах, по днищах подів та на перелогах. Раніше ми вже повідомляли про роль таких оселищ як кургани [12, 13], городища [5], лісосмуги [11] та канали [3] в збереженні фіторізноманіття. З метою встановлення ролі лінійних оселищ в збереженні степового фіторізноманіття нами були детально досліджено середньостепова частина межиріччя Дніпра та Інгульця (Херсонська область).

В тому числі досліджено роль лінійних біотопів у збереженні фіторізноманіття. Нижче наводимо характеристику модельних ділянок лінійних біотопів цієї території.

Досить часто в умовах антропогенно фрагментованого степового регіону збереження фіторізноманіття можна спостерігати в таких лінійних екотопах як лісосмуги, лінії електропередачі, канали та узбіччя доріг.

Наприклад, цікавим є фрагмент лінії електропередачі по дорозі на с. Республіканець Бериславського району, де зростають такі геміапофіти, як: *Achillea setacea* Waldst. et Kit., *Anthemis ruthenica* M.Bieb., *Artemisia austriaca* Jacq., *Falcaria vulgaris* Bernh., *Achillea pannonica* Scheele, *Medicago falcata* L., *Viola kitaibeliana* Roem. et Schult., *Poa angustifolia* L., *Salvia nemorosa* L.

Також, зустрічаються дернинні злаки: *Festuca valesiaca* Guadin, *Koeleria cristata* (L.) Pers., *Stipa ucrainica* P. Smirn та *Stipa lessingiana* Trin. et Rupr (останні два види занесено до Червоної книги України (ЧКУ [8]). Потрапили ці рослини до лінії електропередачі з розташованої поряд балки.

Цікаві приклади збереження степової рослинності також можна зустріти вздовж доріг. Яскравим прикладом є узбіччя дороги біля с. Новокаїри Бериславського району (перед затопленою балкою р. Конка), де одними з домінантів є *F. valesiaca*, *K. cristata*. Серед геміапофітів переважають рослини степового (*Achillea pannonica*, *Achillea setacea*, *Ajuga chamaepitys*, *Artemisia austriaca*, *Carduus uncinatus*, *Salvia nemorosa*), псамофітного (*Anthemis ruthenica*, *Chondrilla juncea*, *Chondrilla latifolia*, *Trifolium arvense*), лучного (*Bromopsis inermis*, *Carex praecox*, *Verbascum blattaria*) фітоценоциклів. Щодо созофітів, то тут зростають: *Stipa cappilata* L. (ЧКУ), *S. lessingiana* (ЧКУ), *S. ucrainica* (ЧКУ), *Limonium platyphyllum* Linch. (Червоний список Херсонської області (ЧСХО [9]) та *Linaria biebersteinii* Besser (Червоний список Міжнародного союзу охорони природи (МСОП [7])).

Наведені приклади наочно демонструють, що узбіччя доріг цілком придатні для збереження та розселення степових видів рослин, тому в цілому антропогенні утворення можуть використовуватися в практиці охорони

природи. Подібну роль у збереженні степового фіторізноманіття відіграють також в Угорщині [10]. В умовах надзвичайно високого ступеня трансформації рослинного покриву Херсонської області узбіччя доріг виглядають як дуже важливі пов'язувальні коридорні елементи регіональної екологічної мережі. Вже сьогодні вони виконують таку функцію внаслідок спонтанного збереження та розселення видів природної флори. Їх роль можна значно підсилити цілеспрямованим формуванням квазіприродних степових угруповань на відповідних ділянках доріг.

Іншим антропогенним утворенням, яке можна використовувати з цією метою, є канали. Поширеними на узбіччях каналів Бериславського рйону є степові геміапофіти: *Poa angustifolia*, *Artemisia austriaca*, *Medicago falcata*, *Senecio vernalis*, *Achillea pannonica*, *Falcaria vulgaris*, *Salvia aethiopis*, *Eryngium campestre*, *Salvia nemorosa* тощо. Менш поширеними є індигофіти: *Festuca valesiaca*, *Koeleria cristata*, *Goniolimon tataricum* (L.) Boiss., *Euphorbia seguierana* Neck, *Potentilla laciniosa* Kit. et Nestl., тощо).

Дуже поширеним лінійним екотопом у Херсонській області є лісосмуги. В цілому ці екотопи в своєму найкращому функціональному стані досить мало придатні для збереження світлолюбного степового різноманіття. Однак у випадку випадання деревних рослин у лісосмузі, з одного боку, та наявності неподалік джерела діаспор степових рослин (кургану, балки тощо), з іншого боку, відбувається заростання лісосмуг степовими рослинами. Зокрема, фіторізноманіття лісосмуги, що розташована серед полів (Бериславський район, окоп с. Заможне), має в своєму складі такі дернинні злаки як *Festuca valesiaca*, *Koeleria cristata* та *Stipa ucrainica* (ЧКУ), *Limonium platyphyllum* (ЧСХО). Поширеними є геміапофіти: *Achillea setacea*, *Anthemis ruthenica*, *Artemisia austriaca*, *Falcaria vulgaris*, *Seseli tortuosum*, *Taraxacum erythrospermum* Andrzej., *Viola kitaibeliana* Roem. et Schult, *Aegilops cylindrica* Host, *Anthriscus cerefolium* (L.) Hoffm., *Bromopsis inermis* (Leys.) Holub, *Euphorbia agraria* M.Bieb., *Cirsium ucranicum* Besser, *Nonea pulla* (L.) DC., *Carex praecox* Schreb., *Chondrilla juncea* L., *Poa angustifolia* L., *Eryngium campestre* L., *Plantago lanceolata* L. У декількох

лісосмугах зростає *Geum urbanum* L. Крім названих вище созофітів, в лісосмугах зустрічаються: *Stipa cappilata* (ЧКУ), *Bellevalia sarmatica* (Goergi) (ЧСХО), *Prangos odontalgica* (Pall.) (ЧСХО), *Linaria biebersteinii* (МСОП).

Таким чином, як показують наші дослідження, лісосмуги також мають певний ресурс для зростання природного біорізноманіття, зокрема і степового. Заростання лісосмуг степовими рослинами відбувається у випадку їх спонтанного або ж антропогенного розрідження. Звичайно при цьому вони значною мірою втрачають свої основні вітрозахисні функції. Тож насаджувати розріджені лісосмуги або проріджувати існуючі є цілком неможливим. Натомість відновлення степових угруповань можна здійснювати вздовж лісосмуг з їх сонячного боку, перетворюючи таким чином господарські лісосмуги на природоохоронно-господарські лісостепосмуги.

Крім степового різноманіття лінійні біотопи відіграють також певну роль в збереженні рослинного покриву подів. Так на ділянці ґрунтової автомобільної дороги, що проходить через під в околицях колишньої економії Іванівка нами виявлено такі властиві для подових екосистем регіону види, як *Beckmania eruciformis* (L.) Host, *Pholiurus pannonicus* (Host) Trin., *Eleocharis palustris* (L.) Roem. et Schult., *Lythrum virgatum* L., *Inula brittanica* L. тощо.

Крім наведених вище біотопів значну роль в збереженні степового фіторізноманіття відіграють відсутні в досліджувані місцевості узбіччя залізниць та старі межі. Лінійні екотопи в інших місцевостях часто постають місцем зростання раритетного фіторізноманіття. Таким чином їх можна використовувати в ході формування екологічної мережі для збереження созофітів.

Література:

1. Бурковський О.П., Василюк О.В., Єна А.В., Куземко А.А., Мовчан Я.І., Мойсієнко І.І., Сіренко І.П. Останні степи України: бути чи не бути? Просвітницьке науково-популярне видання. – К.: ГК «Збережемо українські степи!», ВЕЛ, НЕЦУ, 2013. – 40 с.
2. Маринич О.М. Фізична географія України / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – К. : Знання, 2005. – 511 с.
3. Мойсієнко І.І. Деякі особливості флори каналів Північного Причорномор'я (на прикладі Херсонщини) / І. І. Мойсієнко, Б. Суднік-Войциковська // Современные проблемы гидробиологии. Перспективы, пути и методы решений – 2 : [материалы Международной

научной конференции (Херсон, 26–28 августа 2008 г.)]. – Херсон : Из-во ХНТУС, 2008. – С. 290–294.

4. Мойсієнко І.І. Ландшафтна диференціація флори Північного Причорномор'я з огляду на її синантропізацію // Чорномор. бот. журн. – 2012. – Т. 8, № 4. – С. 386-392.

5. Мойсієнко І.І., Сінько А.А. Городище Херсонської фортеці як рефугіум степової флори // VI відкритий з'їзд фітобіологів Причорномор'я (Херсон-Лазурне, 19 травня 2015 року). Збірка тез доповідей (Відп. ред. М.Ф. Бойко). - Херсон: ХДУ, 2015. - С. 65.

6. Мосякін С.Л. Національний атлас України. – К. : ДНВП «Картографія», 2008. – 435 с.

7. Червона книга України. Рослинний світ / Відп. ред. Я.П. Дідух. – К. : Вид-во Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с.

8. Червоний список Херсонської області / М.Ф. Бойко, І.І. Мойсієнко, О.Є. Ходосовцев. – Херсон, 2013. – 350 с.

9. Csathó András János. A dombegyházi Battonyai út védelmet érdemlő mezsgyeszakaszának flórája // Crisicum. - 2010. - V. 6. - SZ. 33-57.

10. Sudnik-Wójcikowska B. Dynamics of the flora of windbreaks in the agricultural landscape of steppes in southern Ukraine / B. Sudnik-Wójcikowska, I. Moysiienko, P. Slim // Biodiv. Res. Conserv. – 2006. – Vol. 1–2. – P. 77–81.

11. Sudnik-Wójcikowska B. The flora of kurgans in the west Pontic grass steppe zone of southern Ukraine / B. Sudnik-Wójcikowska, I. I. Moysiienko // Чорномор. ботан. журн. – 2006. – Т.2. – № 2. – С. 14–44.

12. Sudnik-Wojcikowska B., Moysiienko I. Kurhany na „Dzikich Polach” – dziedzictwo kultury i ostoja ukraińskiego stepu. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. – 183 s.